

hanem ezek mellett mindarról, ami ilyen vonatkozásokban a vállalatok történetéhez tartozik: a telephely kijelölése, a tervek, az épületek stb. Természetes, hogy az üzemtörténetíró általában nem a technikatörténet művelője. Konzultálnia kell azonban technikatörténésszel, illetve ilyen természetű lektorálásra is szükség lehet.

Ossze kell hasonlítani a korábbi időszakokban és napjainkban is a hasonló jellegű hazai vállalatokat, de nem árt ezt megtenni a szomszédos, velünk azonos társadalmi berendezésű országok vállalataival kapcsolatban sem, csakúgy, mint — ha erre módunk van — világviszonylatban. Mindez a mezőgazdasági üzemekre is vonatkozik. Ezért a megfelelő esetekben, mértékben és módon az *agrártudományokkal* is helyes az üzemtörténetírásnak foglalkoznia.

Nem szorul bizonyításra a *politikai történet* jelentősége az üzemtörténetírásban. Hiszen az országos politika és a helyi politika a maga rendjén egyaránt tükröződik a vállalatok, az üzemek életében és nagymértékben meghatározza a vállalatokban dolgozók életét, körülményeit, sorsát. A proletariátus harcainak gyakran az üzem volt a színtere. Így a *munkásmozgalom története* elválaszthatatlan az üzem történetétől.

A *néprajz* tudománya sem idegen az üzemtörténet írástól, akár a néprajzi közelítésű életmód-kutatásról, akár a munkás- vagy paraszti folklórról legyen szó. Jelentősége lehet az *üzemszociológiai vizsgálatoknak*, valamint — elsősorban korunk és napjaink történetét kutatva — a *szociográfiai módszereknek* is. De a *jogtudomány*nak is számos vonatkozásban szerepe van és volt a vállalatok történetében. Az adott jogi viszonyainak — különösen a gazdasági jognak, de nemcsak annak — ismerete úgyszólván nélkülözhetetlen. Jogi, elsősorban munkajogi természetű az adott korszakok *szociálpolitikai törvényhozása*, amely persze nem független a mindenkori hatalmi rendszertől, a politikai történettől, legfőképpen pedig a munkásosztály harcaitól, a *munkásmozgalomtól*; napjainkban pedig szocialista fejlődésünk adott szakaszainak tényleges lehetőségeitől.

Végezetül nyomtatékosan szeretném hangsúlyozni, hogy bár az üzemtörténetírás művelhető és művelendő kifejezetten szaktudományos módon is, ez a körülmény nem változtat azon, hogy az üzemtörténetírói tevékenység minden közelítése, szintje és válfaja szép, hasznos munka, s kivétel nélkül minden ilyen alkotás része, mégpedig nélkülözhetetlen része az üzemtörténetírásnak, s önmagában is üzemtörténetírói termék.

Dr. Kanyar József:

Az üzemtörténetírás levéltári forrásai

A *komplex monográfikus üzemtörténetek műfajukban egyszerre mondhatók a gazdaságtörténeti, a társadalomtörténeti és a művelődéstörténeti kutatások együttes folyamatának*, amely tulajdonképpen 4 szaktudomány területét is érinti: a műszaki-kémiai tudományokét, a közgazdasági-gazdaságtörténeti tudományokét, a szociológiáét és a történettudományok területét. Az üzem tehát nemcsak termelési és társadalmi *szervezet*, hanem komplex társadalomgazdasági és technikai *jelenség* is.

Az üzemtörténeti feldolgozások tekintetéből számba jöhető fondok sorában találunk olyanokat, amelyek *országos hatókörűek*. Ilyen alapvető források találhatóak az Országos Levéltárban, az Új Magyar Központi Levéltárban, a Párttörténeti Intézet Archívumában, a Szakszervezetek Országos Tanácsának Levéltárában stb. Az üzemtörténeti kutatásoknál a *regionális* vonatkozású fondok is figyelembe veendők. Ilyenek pl. az ipari és kereskedelmi kamarák, valamint a mezőgazdasági kamarák irat-együttesei. A területi levéltárakban pedig (megye, járás, város, község) az alsó- és középszintű szervek fondjai találhatóak: a feudalizmuskori céhiratok, a kapitalizmuskori cégbíróságok, az ipari egyesületek és társulatok, az ipari üzemek stb. iratai.

A megyei levéltárakban az alábbi *gyűjteményes fondok* is figyelembe veendők: *sajtóarchív* anyagok; *helytörténeti gyűjtemények*, *statisztikák és kompaszok gyűjteménye*; az üzemi *krónikák gyűjteménye*; a *szocialista brigád történetek gyűjteménye*; *életrajzok és visszaemlékezések gyűjteményei*; *üzemi újságok, folyóiratok, albumok, újságkivágatok gyűjteménye*; *fényképgyűjtemény*; *jubileumi kiadványok*; *kiállítások forgatókönyvei*; *üzemtörténeti bibliográfiák*; valamint a levéltárak s egyéb intézmények évkönyvei, forráskiadványai, tanulmánykötetel, speciális üzemtörténeti kiadványai.

Az üzemtörténetírás legelsőlegesebb forrásai a vállalat *saját* — üzemi — le-
véltárának a fondjai. Ezek kezelése azonban nem könnyű. Az elburokratizált és
zsúfolt dokumentált üzleti és vállalati szervezet igen sokrétű és igen szétszórt irat-
tömegeket teremtett, amelynek a hasznosítása nagyon sok energiát emészt fel. Aligha
hisszük, hogy a részvénytársasági alapon működő gyárak és vállalatok esetében min-
denütt egyértelmű *osztályirattározás* tudott kibontakozni.

A *másodlagos forrásoknál* különösképp azok az irategyüttesek jöhetnek számí-
tásba, amelyek az üzem *hatósági* ellenőrzése kapcsán keletkeztek, de jelentős ada-
tokat tartalmaznak és *érdekvédelmi* és *regionális szervezetek iratai* is, valamint az
iparvállalatok érdekeltségi köreit kézben tartó *nagybankok* fondjai.

Az *érdekvédelmi szervek* között különösképp az 1868. évi VI. tc. által átszervezett
regionális *kereskedelmi és ipari kamarák* iratai jöhetnek a számításba. Ugyancsak
döntő számunkra az is, hogy a regionális *mezőgazdasági kamarák* iratait is áttekint-
sük, különösképp a mezőgazdasági iparral kapcsolatos üzemtörténetek esetében. Az
érdekképviseleti iratok során a *Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének* a fond-
jai, de a bányakapitányságok iratai is kutandók.

A hatóság ellenőrző tevékenység során a különböző szintű *közgazdasági szervek*
gyárvizsgálati jelentései, *iparfelügyelői* jelentések, a területileg illetékes járási fő-
szolgabírák és polgármesteri iratok áttekintése fontos, hiszen belőlük egy-egy vállal-
kozás története szinte végigkísérhető.

A *kapitalizmus* korszakából még említenünk kell a megyék közigazgatási elő-
adóinak az iratait, a megyei közigazgatási bizottságnak (KB) fondjait, a pénzügyigaz-
gatósági, az adóhivatali, a gazdasági felügyelői, s egyéb gazdasági szervek — mint hit-
el- és biztosítási szervezetek — iratait, valamint az üzemek életével és tulajdoná-
val kapcsolatos családi és személyi fondokat.

Az ipar szocializálásának a végrehajtása nyomában a szocialista termelés szer-
vezése és irányítása során keletkezett *tanácsköztársasági* iratok sorában feltétlenül
átkutandók a területi gazdasági hivatalok, a termelési biztosságok, az ipari terme-
lési tanácsok, s építési direktóriumok, s az ipari szakigazgatás egyéb fondjaiban talál-
hatók üzemtörténeti források.

A *szocialista korszak* fondjai közül mindenekelett átnézendők a néphatalmi szer-
vek: a nemzeti bizottságok, az igazoló bizottságok, a különböző szintű földigénylő
bizottságok, hivatalok és tanácsok, az elhagyott javak kormánybiztossága, az újjá-
építési, a beszoigáltatási és a jóvátételi hatóságok, a megyei és a városi tervmegbí-
zottak, a megyei gazdasági albizottságok, a különféle szintű termelési bizottságok, a
közigazgatási szervek iratai, majd az első szocialista jelenségeket is tükröző üzemi
bizottságok iratai. Ugyancsak hasznos források a személyes visszaemlékezések, a gyár-
történeti kéziratok, a szociológiai felmérések, az életmód-kutatások és vizsgálatok. Az
üzem *környezettörténelméhez* nélkülözhetetlen levéltári és múzeumi forrás még a
fényképdokumentáció.

Forrásai-e az üzemtörténetírásnak a *modern üzemtörténetírás historia domusai*:
az üzem krónikák és a szocialista brigádtörténetek? Egyértelműen *igennel* kell vála-
szolnom. A krónika a gyárak vagy üzemek hétköznapijainak tükré, a gyárélet *idő-
szerű híradója*, a jövő üzemtörténetének a *statikus eleme*. Az üzemek *új típusú*,
a jelen kort tükröző, s a *kollektív munka eredményeként létrehozott annálesei*. A zajló
üzemtörténet izgalmas pillanatainak a rögzítője a *brigádnapló*, olyan pillanatoké,
amelyben az egész is látszódik.

A hazai üzemtörténetírás reneszánszát éljük napjainkban. Kívánatos lenne, hogy
a mozgalom támogatására elkészüljön hazánkban az üzemtörténet-kutatás nélkülöz-
hetetlen segédeszköze, azoknak a különböző szintű és típusú forrásoknak a jegyzé-
ke, amelyek az ország különféle levéltáraiban foglalnak helyet. Az effajta üzemtör-
téneti *fondrepertórium* egyszerre tudná feltérképezni hazai üzemtörténetírásunk
lehetőségeit, s egyben *fehér foltjait* is, de választ adhatnak e forráskiadványok az
üzemi affiliáció fonthovatározásának a kérdéseire is, utalva a különféle szinteken
meglévő, vagy éppen *elpusztult* irategyüttesekre, vagy azokra a *lappangó* fondokra,
amelyekből még azok az üzemtörténetek is megírhatók, amelyeknek mindezideig *ho-
mályban* maradtak a forrásai. Az elkészült kötet elé természetesen egy átfogó
gazdaságtörténeti bevezetést kellene írni. Ezt a kiadványt egyszerre készíthetnék el
az Országos Levéltár, az Új Magyar Központi Levéltár, a Szakszervezetek Ország-
os Tanácsának a Levéltára, a Párttörténeti Intézet Archivuma, a Hadtörténeti Le-
véltár, valamint a területi levéltárak szakemberei.